

Ігор Бегей

ЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ
ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНИ
НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Назвою статті стала децю змінена тематична назва VII Конгресу політологів України. У ній ідеться про потребу цивілізаційного самовизначення інтелігенції України на основі українських національно-державних цінностей. Залежно від ставлення до них уперше пропонуємо класифікувати її на українську, україноподібну/квазіукраїнську, антиукраїнську, проукраїнську, наведено їхні дефініції. Здійснюється періодизація історичного розвитку інтелігенції України. Стверджується провідна роль інтелігенції у виборі українцями цивілізаційного шляху на сучасному етапі історії. Також змальовуються окремі негативні риси збірного портрета частини інтелігенції України.

Ключові слова: цивілізація, самовизначення, інтелігенція (українська, україноподібна, антиукраїнська, проукраїнська).

Ihor Behei. Civilizational self-determination of the intelligentsia of Ukraine at the end of the XX – beginning of the XXI century. *The title of the article is a somewhat modified thematic name of the VII Congress of Political Scientists of Ukraine. It emphasizes the reader's attention to the need for civilization self-determination of the intelligentsia of Ukraine on the basis of Ukrainian, national and state values. Depending on the attitude to them, for the first time it is proposed to classify it into Ukrainian, Ukrainian / quasi-Ukrainian, anti-Ukrainian, and pro-Ukrainian, their definitions are given.*

It claims its leading role in the choice of Ukrainian civilization path at the present stage of history. Also, some negative features of the combined portrait of the intelligentsia of Ukraine are depicted.

Бегей Ігор Іванович – доктор політичних наук, професор кафедри менеджменту та соціальних наук ЛННІ ДВНЗ «Університет банківської справи», член-кореспондент Української академії політичних наук

Key words: *civilization, self-determination, intelligence (Ukrainian, Ukrainian-like, anti-Ukrainian, pro-Ukrainian).*

Постановка проблеми. Цивілізаційне самовизначення України і в минулому, і тим паче тепер залежало і залежить від усіх українців, їхньої політичної еліти, але передусім від інтелігенції, яка проживає і працює в Україні. Вона визначає напрям цивілізаційного руху нації (або має це робити), є локомотивом цього потяга (або має таким бути). Від неї залежить не тільки напрям руху українського цивілізаційного потяга, а також і його швидкість, яка, у свою чергу, залежить від рівня її консолідованості. Однак інтелігенція часто перебуває не тільки в різних вагонах, а й у потягах різних цивілізаційних напрямів. Місце її знаходження визначається світоглядною позицією – українською, україно-подібною/квазіукраїнською, антиукраїнською, проукраїнською.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема зародження і формування інтелігенції України має поважну історико-теоретичну бібліографію. Помітне місце у її переліку займають праці Г. Касьянова, Т. Марусика, О. Рубльова, С. Черченка. Але з такою постановкою проблеми досліджень немає.

Мета. Запропонувати класифікацію інтелігенції України за новими ознаками, дефініції цих типів, звернути увагу на їхнє місце, роль і значення в цивілізаційному виборі України.

Актуальність проблеми пояснюється однозначним проголошенням вищим політичним керівництвом України курсу на її інтеграцію у ЄС і НАТО, що одночасно є вибором нового цивілізаційного напрямку, а насправді – поверненням до місцезнаходження ще України-Руси, а також підтримкою цієї ідеї більшістю українців.

Виклад основного матеріалу. Він супроводжуватиметься незначними екскурсами в теорію та історію досліджуваної проблеми. Сучасний український учений Г. Касьянов історію виокремлення української інтелігенції починає з XVIII століття. А у другій половині XIX століття «сформувався досить визначений соціально-психологічний тип людини, яка в суспільній свідомості асоціювалася з поняттям «інтелігент» [1, с. 13].

Хронологічно це збігається із зародженням буржуазії за Марксом. Український марксолог Ю. Бачинський вважав, що наприкінці XIX століття світська інтелігенція стала «передвісником правдивої буржуазії». Він поділяв її на «світську» й «попівську», вважав, що тогочасною світською інтелігенцією були «урядники (судові, шкільні і т. д) і лікарі, адвокати, купці, промисловці (оскільки суть), студенти університету» [2, с. 57]. Для цієї верстви населення характерна міська психіка, яка насамперед виявляється в розумінні ідеалів, культури, політики, суспільства.

Сьогодні під інтелігентом загальноприйнято розуміти особу, яка пов'язує своє існування виключно з інтелектуальною працею – єдиним засобом заробітку, особистої кар'єри. Існує чимало інших поглядів на історію походження й теоретичних означень поняття «інтелігенції», які заслуговують на увагу, але водночас можуть бути доповненими.

Так, прототипів української інтелігенції слід шукати з XI століття – митрополит Іларіон, літописці Нестор і Сильвестр, «славетний співець» Митуса. У той період під нею можна розуміти й духовенство/волхвів. Це *перший період* формування інтелігенції України. На ньому її кількість обчислювалася двозначними цифрами.

Під час *другого періоду* (XV – початок XVIII ст.) ці цифри стають уже тризначними. Вони складаються із викладачів Острозької і Києво-Могилянської академій, видатних українських гуманістів епохи Відродження (Юрій Дрогобич, Павло Русин, Станіслав Оріховський-Роксолан, Іван Гербурт, Герасим і Мелентій Смотрицькі, Лаврентій Зизаній, Іпатій Потій, Шимон Шимонівч...) [3]. Гетьманською булавою володіли високоосвічені Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Іван Мазепа, Пилип Орлик.

Наступний, *третій період*, який можна завершити початком XX століття, також позначений правлінням високоосвіченого Гетьмана Кирила Розумовського. Він дає не лише Україні, а й усьому світові великого Григорія Сковороду. У XIX столітті не тільки значно загальмувався, а й набув зворотного напрямку процес денационалізації української інтелігенції. Змосковщених Теофана Прокоповича, Стефана Яворського, Миколу Гоголя і Володимира

Короленка в рази перебивають світочі української інтелігенції Іван Котляревський і Тарас Шевченко, Михайло Драгоманов і Іван Франко, Леся Українка і Микола Лисенко, Марко Кропивницький і Михайло Грушевський. Кількість української інтелігенції обчислюється вже чотири/п'ятизначними цифрами. Але більшість із неї мала десятки сірих відтінків. На рубежі XIX і XX століть, як вважав Ю. Бачинський, «рівень інтелігенції міщан знизився до рівня інтелігенції звичайного мешканця села – мужика: та сама безпорадність і пересуди» [2, с. 62]. Ще критичніше про тогочасну галицьку інтелігенцію висловлювались Ю. Охримович [4, с. 29] і М. Коцюбинський [5, с. 203]. Передусім вони вказували на її рутенський спосіб мислення, дріб'язкове запобігання ласки владоможців. На жаль, схожу характеристику можна було б застосувати і до більшості тодішньої наддніпрянської інтелігенції, а також вона стосується нинішньої.

Під час *четвертого періоду* формування української інтелігенції кількість її практично не змінилася. Він тривав лише чотири роки – 1917–1921. За той час вона встигла зробити величезний внесок у відновлення української державності у формі Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки, їх Злуки. Водночас так само спричинилася до їх втрати. Східноукраїнська зросійщена інтелігенція ледве спромоглася «висунути перед очі зачудованого і задивленого в розвал царської Росії світу не справу української державности, або хочби справу української автономії, а справу ... наочання українських дітей у сільських школах в українській мові», – іронічно зазначав Ю. Бачинський із соціал-демократичного табору [6, с. 7]. Його сучасник із націоналістично-консервативного табору В. Кучабський дійшов висновку, що ЗУНР була короточасним державним утворенням, оскільки місцева інтелігенція виявила повну нездатність до державного творення [7, с. 120]. Оцінки дещо перебільшені, надміру суворі і дошкульні за формою, але назагал правдиві по суті.

П'ятий період (1921 – 1991) в історії формування української інтелігенції найтрагічніший і найдраматичніший. Власне українська інтелігенція будь-якого політичного забарвлення була знищена фізично майже стовідсотково. Залишилася україноподібна інтелігенція, яка змушена була демонструвати щонайменше

лояльність до політики Москви, пристосовуватися до неї, а то й ставати на шлях колабораціонізму. Серед усієї інтелігенції України з кожним роком істотно поповнювалася її антиукраїнська складова. Такий «якісний склад» інтелігенції Україна «успадкувала» 1991 року – року чергового відновлення української державності і початку сучасного, *шостого періоду* формування української інтелігенції. Його, за бажання, можна поділити на окремі етапи, а їхня характеристика може стати предметом окремої наукової розвідки.

На завершення першої частини викладу теми слід зазначити, що до кожного історичного періоду розвитку інтелігенції України є прийнятним визначення «формування» або «переформатування». На цих етапах вона «вироджувалася і відроджувалася» [8, с. 361 – 380]

Інтелігенція класифікується за різними критеріями:

- соціальним походженням і становою належністю (буржуазна, робітнича, селянська, чиновницька);
- місцем проживання і праці (міська, сільська);
- професійною належністю (технічна, гуманітарна, творча, педагогічна, наукова);
- релігійно-конфесійною належністю (християнська, мусульманська, буддистська, юдейська);
- ідеологічними вподобаннями (ліва, центристська, права) тощо.

Новизною цієї статті є не лише періодизація історичного розвитку, а й поділ інтелігенції України залежно від її ставлення до української державності, культури і духовності. За цими ознаками шкала інтелігенції України є такою:

- українська;
- україноподібна / квазіукраїнська;
- антиукраїнська.

Українська інтелігенція – це така група інтелігенції України, яка від княжо-королівської доби формувалася на ґрунті споконвічних національних, звичаєвих, традиційних, моральних норм; сповідувала і здійснювала українську національно-державницьку ідею; захищала, оберігала і примножувала українську культуру й духовність; боролася за соціальне, національне визволення, відновлення і збереження Української держави.

Вона здатна на жертовність.

Україноподібна/квазіукраїнська інтелігенція – це така група інтелігенції України, яка має українську форму, інколи вдавану, псевдоукраїнський зміст із періодичними проявами щирого українства, комплексів національної вторинності і спотвореного тлумаченнями інтернаціоналізму; боїться звинувачень у націоналізмі, мазепинстві, петлюрівстві, бандерівстві; на генетичному рівні задовольняється політичною, соціально-економічною, духовно-культурною автономією, двомовністю; обережно і тихо висловлює свою національно-політичну позицію, часто йде вперед із повернутою назад головою.

За певних обставин вона може поповнити ряди як української, так і антиукраїнської інтелігенції.

Антиукраїнська інтелігенція – це така група інтелігенції України, яка переважно має чужинське походження або є українськими перевертнями, сформована на неукраїнських цінностях; відверто або приховано заперечує національну окремішність українців, їхнє право на політичну відрубність, власну національну свідомість, історію, мову, культуру; сприймає як належне і обґрунтовує природність свого панівного статусу в Україні, його зменшення або втрату подає як порушення прав людини.

Досить поширеним і живим є термін «*проукраїнська інтелігенція*» («*проукраїнська політика*», «*проукраїнська влада*» ...). Вважаємо, що він може стосуватися іноземних громадян, політичних і громадських структур, засобів масової інформації, які прихильно ставляться до України, підтримують її. Усі ж громадяни і різні політичні та громадські інститути України можуть мати українську-антиукраїнську позицію або квазіукраїнську, синонімом якої за певних обставин може бути слово «*проукраїнська*». Запропоновану шкалу можна застосовувати до будь-якого етапу розвитку і формування інтелігенції України. Від зародження до сьогодення цивілізаційний вибір *української інтелігенції* визначався інтересами нації і держави, *україноподібною* – власною вигодою, *антиукраїнською* – вигодою та імпершовіністичною ідеологією.

Далі кільканадцять, не зовсім систематизованих, емпіричних спостережень і міркувань, які частково змальовують портрет

інтелігенції України в різний період історії без запропонованої вище типологізації:

– З часів Теофана Прокоповича і Стефана Яворського вона прагнула потрапити у столиці метрополій і вірно служити поневолювачам, заповзято розбудовуючи Московсько-Російську (білу і червону), Австро-Угорську імперію, Річ Посполиту.

– Толерантність інтелігенції України до інших націй часто-густо є меншовартісною запопадливістю. Вона залюбки переходить на мову іноземного співрозмовника, якщо її знає, найчастіше – на окупаційну мову агресора. Нею вона спілкується і між собою, виголошує доповіді, пише книги, статті. Мабуть, їй здається, що таким чином вона піднімається до нібито вищої російської культури. А може, мавпує інтелігенцію Московії, яка спілкувалася модною колись французькою мовою, що мало відрізнити її від простолюду. Але на знак протесту проти походу Наполеона на Москву вона перестала спілкуватися французькою!

– Інтелігенція України захоплено демонструє знання життєписів і творів зарубіжних мудреців і літераторів, але дуже рідко звертається до українських. Цитування праць зарубіжних учених, здебільшого, здійснює з їхніх російських перекладів, хоча вони вже давно перекладені і видані чудовою українською мовою. Вітчизняними для неї є не лише Булгаков, а й Замятін...

– Інтелігенція України дозволяє собі обережно, а іноді гостро критикувати чинну владу, але, зазвичай ту, яка далеко, високо і цих слів не почує, а отже, це не матиме негативних наслідків. Зараз, на п'ятому році московської агресії, від неї можна почути, що в Києві «не наша влада». Те ж саме століття тому вона говорила про Грушевського, Скоропадського, Петлюру, і це закінчилося втратою Української держави, голодоморами і кривавими репресіями, організованими окупаційною владою. Вона стає опозиційною до чинної влади лише тому, що та усунула її від влади, а значить – пільг, преференцій.

– Інтелігенція України здебільшого не критикує владу, від якої залежить безпосередньо: ректора, завідувача кафедри, директора НДІ, школи, головного лікаря, грантодавця, галузевого міністра. Скажімо, кремлівська креатура на чолі МОН України Д. Табачник деукраїнізує українську освіту – мовчимо, національ-

но-демократично-патріотичні міністри-реформатори Іван Вакарчук, Сергій Квіт, Лілія Гриневиц крок за кроком вилучають із навчального процесу гуманітарну складову – мовчимо. Значить, хай живе і розгортається «русский мир», а «український світ» нам не потрібен.

Під орудою двох крайніх міністрів МОН України запроваджуються нові правила наукових ступенів і вчених звань. Скажімо, для одержання атестата професора слід знати одну із мов ЄС на рівні В-2, надрукувати щонайменше дві наукові статті в наукометричних виданнях Web of Science або Skopus, відбуту стажування в іноземному виші. Виникає запитання: для кого готують наукові і педагогічні кадри в Україні – для закордону чи для України? Далі. Чимало здобувачів в Україні не знають української мови на рівні В-2, читають лекції у державних вишах на «общепонятном» або суржиком, але повинні знати іноземну. Одна публікація в названих виданнях коштує від 13 до 26 тисяч гривень (500 – 1000 амер. дол.), коли ставка професора в Україні – 9 тисяч гривень (300 – 350 доларів). ??? При цьому МОН не подбало про відкриття хоча б одного такого видання в Україні з гуманітарних наук. Частина інтелігенції таки звернулася до МОН України переглянути встановлені вимоги як необґрунтовані і нереальні. Але МОН не реагує – це ж не влада Угорщини вимагає відмовитися від 7-ї статті Закону України «Про освіту» і якій треба піти назустріч. Це ж свої. Потерплять. Змиряться. Змовчать. Не вперше.

– Інтелігенція України у складі кількох осіб любить привласнювати собі право говорити від імені всієї громадськості, висловлювати виключно «правильні» судження і тлумачення історії, бути науковими авторитетами і експертами. Наприклад, може стверджувати, що в «історичній війні» Польщі проти України винувата не польська влада, а Інститут національної пам'яті України, який наважився захищати історичну правду, честь і гідність українців. Чільник зовнішньополітичного відомства Польщі обурився терміном «окупація західноукраїнських земель Польщею у 1918 році». Окремі історики України одразу ж почали шукати йому милозвучнішу заміну для польського вуха.

– Творча інтелігенція України не співає, а «поёт», але погоджується на високе знання Заслужених і Народних артистів України. Випускає на екрани російськомовні фільми за державні гроші, але вони чомусь називаються українським продуктом. Вона картинно-театрально вмирає «за православного царя и русское отечество» у пропагандистському фільмі «Тарас Бульба» московського з'яничареного Бортка, грає ролі огидних українських поліцаїв в антиісторичному фільмі про матч київського «Динамо» з німецькими футболістами або погоджується на ролі «українських ризунів» в антиукраїнському польському фільмі «Волинь». виправдання банальне: відсутність української кіноіндустрії, заробітків. Виходить, що все продається, все купується і все виправдовується.

Створюється враження, що інтелігенція України стояла і далі стоїть однією ногою в Москві, другою – у Варшаві, а Україна в неї – посередині. Прикро, але й через 173 роки не втратили актуальності Тарасові слова про «грязь Москви, Варшавське сміття» [9, с. 253]. А це свідчить про те, що «Кобзар» не став настільною книгою інтелігенції України. На її письмових столах – А. Пушкін і Н. Бердяев – в оригіналі, Платон і Г. Спенсер – у російському перекладі...

Висновки. Звичайно, у статті, особливо наприкінці, йдеться тільки про частину інтелігенції України. Яка її питома вага в загальній масі – не встановлено, та й не видається можливим це зробити. Однак беззаперечним є борг української й україно-подібної інтелігенції перед українським народом і провина перед ним – антиукраїнської інтелігенції. Борги треба віддавати, а провину – спокутувати.

Головне завдання сучасної інтелігенції під час євроатлантичного цивілізаційного вибору і руху України – повністю деколонізувати свою свідомість, зберегти і примножити українські національні цінності.

---

1. Кальянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть: соціально-політичний портрет. Київ: Либідь, 1993. 172 с.

2. Бачинський Ю. Україна ingredienta. 3-тє вид. Берлін: Вид-во Української Молоді, 1924. XXVI + 237 с.

3. Українські гуманісти епохи Відродження: у 2 ч. Київ: Наукова Думка, Основи. 1995.
4. Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки від початку XIX століття до Михайла Драгоманова. Нью-Йорк, 1965. XIV + 120 с.
5. Коцюбинський М. Твори. Статті та нариси. Київ: Держвидав, 1956. Т. 3. 507 с.
6. Бачинський Ю. На роздоріжжю західно-української інтелігенції // Вільна Трибуна. 1933. Лип. Ч. 1. С. 3 – 14.
7. Кучабський В. Вага і завдання Західно-української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918 / 1919-го року // Дзвони. 1932. Т. 1. С. 111 – 121.
8. Лисяк-Рудницький І. Виродження і відродження інтелігенції. В КН. : Лисяк-Рудницький І. Історичні есе т. 2. Київ : Основи, 1994. С. 361 – 380.
9. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1989. Т. 1. 528 с.